

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, *Ὁ Ἰωσήφ Βρυνένιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ.* Ἐν Ἀθήναις 1947, 8ον σελ. 146.

Μία τῶν λίαν ἐνδιαφερουσῶν προσωπικοτήτων κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος καὶ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ΙΕ' εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ μοναχὸς Ἰωσήφ Βρυνένιος. Τὸν βίον καὶ τὴν δρασίμην τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅστις ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ μεγάλας κατέβαλε προσπάθειάς πρὸς οὐθμισιν τῶν ἠθῶν τῶν συγχρόνων του, προέθετο νὰ ἐρευνήσῃ ὁ γνωστὸς μελετητὴς τῆς Κρητικῆς ἱστορίας Νικόλαος Τωμαδάκης διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἔργου του, ὅπερ διήρρασεν εἰς δύο μέρη, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων πραγματεύεται περὶ τοῦ βίου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ τῶν φιλοσοφικῶν, πολιτικῶν καὶ τῶν περὶ φύσεως, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν τῇ μεγαλονήσῳ.

Ἐν τέλει τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως ἐκδοθέντων ἔργων τοῦ Βρυνένιου καὶ τῶν ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως εἰς τὰ *Varia Graeca sacra* αὐτοῦ δημοσιευθέντων κειμένων, προστίθεται καλὸς πίναξ ὀνομάτων, ἐν ἀρχῇ δὲ παρατίθεται πλουσία βιβλιογραφία.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρει τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ τὸν βίον τῶν κατοίκων της κατὰ τὴν τότε ἐποχὴν εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ ὁ Τωμαδάκης ἐξετάζει τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν κοινωνικὴν καθ' ὄλου κατάστασιν τῶν κατοίκων τῆς μεγαλονήσου ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἄλλων ἔργων τοῦ Βρυνένιου, κυρίως ὅμως ὠρισμένων κεφαλαίων τῶν ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Βουλγάρεως ἐκδοθέντων κεφαλαίων ἐπτὰκις ἐπτὰ, ἐν οἷς ἀναγράφεται πλῆθος λαογραφικῶν πληροφοριῶν ἀναγομένων εἰς τὰ σχολεῖα, τὰς παροιμίας, τὰ αἰνίγματα, τὰς ἀράς, τὰς βλασφημίας, τὸν γάμον, τὸν βίον τῶν Κρησῶν, τὴν ταφήν, τὰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἑβραίους, τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, τὴν εὐποιίαν, τὴν διαπόμπευσιν καὶ τὸν βίον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν, περὶ ὧν πάντων, ἀποτελούντων εὐπρόσδεκτον συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Κρητικῆς λαογραφίας ἐπὶ Βενετοκρατίας, συντόμως, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπραγματεύθη ὁ συγγραφεὺς ἐν σελίσιν 112-121 τοῦ ἔργου του.

Ὁ Βρυνένιος, ὅστις ἔζησεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ἐν μέσῳ τῶν Κρητῶν

ὡς ἔξαρχος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸν καλὸν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγωνιζόμενος ἀγῶνα, ψέγει ὠρισμένα ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν κατοίκων τῆς μεγαλονήσου, χωρὶς νὰ μᾶς τονίζη, ὡς παρετηρήθη, ὅτι ταῦτα δὲν προσιδίαζον μόνον εἰς τοὺς Κρήτας, ἀλλ' ἦσαν κατάλοιπα συνηθειῶν πολὺ παλαιότερων, καὶ δὴ καὶ κοινοτέρων. Μετ' ἀγανακτήσεως π.χ. καταφέρεται κατὰ τῶν καλογήρων, οἵτινες ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του συνετήρουν, πρὸς κοινὸν σκάνδαλον, τὰς *συνεισάκτους* (3, 40, 120)¹ κατὰ παράδοσιν πολὺ παλαιάν, ἧς μνεΐαν ποιοῦνται ὁ Χρυσόστομος γράψας «*πρὸς τοὺς ἔχοντας παρθένους συνεισάκτους*», ὁ Μ. Βασίλειος, ὁμοίως «*περὶ συνεισάκτων*» γράψας, ὡς καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, οὔτινος σφύζεται λόγος «*περὶ τοῦ μὴ ἔχειν γυναῖκα συνεισάκτον*».

Τὴν κακὴν ταύτην συνήθειαν τῶν ἀγαπητῶν, ὅπως ἐπ' Ἰσῆς ἐλέγοντο αἱ συνεισάκτοι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καθ' ἧς καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι σφοδρότατα ἀντεπεξῆλθον, ὡς ἡ ἐν Νικαία καὶ ἡ ἐν Τρούλλῳ, τὴν κακὴν, λέγω, ταύτην συνήθειαν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἄρῃ ἐν Κρήτῃ ἡ πολεμικὴ τοῦ ἀγνοῦ διδασκάλου, ἀφ' οὗ βραδύτερον τὴν ἀναφέρει καταδικάζων αὐτήν, καὶ ὁ Κρήτης Πατριάρχης Μελέτιος ὁ Πηγᾶς². Σημειωθήτω δ' ὅτι τὸ ἔθιμον ἐπεκράτει τότε ἐκτὸς τῆς Κρήτης καὶ ἀλλαχοῦ, ἀφ' οὗ ὁ ἴδιος ὁ Βρυέννιος, περὶ Κυπρίων κληρικῶν ὁμιλῶν, βεβαιοῖ ὅτι οὗτοι ἐπαιδοποιοῦν μετὰ τῶν συνεισάκτων ἀναφανδὸν (2, 8).

Λάβρος ἐπιτίθεται ὁ Βρυέννιος κατὰ τῶν Κρητῶν κληρικῶν, οἵτινες ἐλάμβανον χρήματα, ἵνα μεταδώσωσι τὰ ἄχραντα μυστήρια εἰς τοὺς πιστοὺς (2, 253, 271). Καὶ αὕτη ἡ κακὴ συνήθεια, τὴν ὁποίαν ὡς ἐπικρατοῦσαν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀναφέρει ὁ Βρυέννιος (2, 252, 270), ἦτο κατὰ παράδοσιν, ἀφ' οὗ ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος διὰ τοῦ 23ου κανόνος τῆς ἀπηγόρευσε νὰ λαμβάνωσιν οἱ ἱερεῖς χρήματα ἢ διάφορα εἶδη, ἵνα κοινωνήσωσι τοὺς Χριστιανούς (βλ. Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων 2.355), ἀπαγόρευσιν τὴν ὁποίαν μετὰ ταῦτα εὐρίσκομεν ἐπαναλαμβανομένην κατὰ διαφόρους αἰῶνας.

Πληροφορίαι τινὲς τοῦ Βρυεννίου δέονται ἐρμηνείας. Ὅταν λ.χ. λέγη οὗτος (3. 121) ὅτι πολλοὶ «*τὰς θυγατέρας αὐτῶν ἀνήβους παιδοφθορίᾳ παραδιδόασιν*», οὔτε τὸ *jus primae noctis* ὑπαινίσσεται οὔτε κατηγορεῖ τοὺς γονεῖς ὡς ἐκμεταλλευομένους τὰς ἑαυτῶν ἀνήβους θυγατέρας. Ἀπλῶς ψέγει ἐκείνους, οἵτινες, ἐν ᾧ οἱ νόμοι ὤριζον ὅτι

¹) Αἱ παραπομπαὶ κατὰ τόμους καὶ σελίδας τῆς ἐκδόσεως τοῦ Βουλγάρου.

²) Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρήτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, 59.

μία κόρη ἐπετρέπετο νὰ ἔλθῃ εἰς γάμου κοινωνίαν, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ δωδεκάτου καὶ βραδύτερον τοῦ δεκάτου τρίτου ἔτους, αὐτοὶ τὰς ὑπάνδρουον πρὶν φθάσῃ τὸν χρόνον τῆς ἐφηβείας.

Σύνηθες ἦτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος διδάσκοντες νὰ ψέγωσι τὴν πρὸς τὴν πολυτέλειαν καὶ τὸν νεωτερισμὸν τάσιν τῶν γυναικῶν· οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον, ἂν καὶ ὁ συντηρητικὸς Βρυέννιος ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Κρησῶν «τῶν θρυπιόμενον τῷ τε φυσικῷ καὶ τῷ τεχνητῷ κάλλει», δὲν πρέπει ὅμως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐκλάβῃ τις κατὰ γράμμα τὸ ἐπόμενον χωρίον τοῦ διδασκάλου· «Αἱ παρθένοι ἡμῶν ὑπὲρ πόρνας ἀναίσχυντοι, αἱ χῆραι περίεργοι τοῦ δέοντος πλέον, αἱ ὑπανδροὶ καταφρονοῦσαι καὶ μὴ φυλάττουσαι πίστιν, οἱ νεώτεροι ἀκόλαστοι καὶ οἱ γηράσαντες πάροινοι» (3, 122), τὸ ὁποῖον μᾶς ὑπενθυμίζει παλαιότερου βυζαντινοῦ συγγραφέως χωρίον, ἐνθα ἐκφράζεται ἡ ἀπορία πῶς αἱ σύγχρονοὶ τοῦ κόραι ἐξέρχονται παρθένοι ἐκ τῆς μητρικῆς κοιλίας!

Ἐκ τῆς τοιαύτης ὑπερβολῆς πρέπει νὰ προφυλάσσεται τις.

Ἀντιστρόφως δέον ν' ἀποδώσῃ τις πίστιν εἰς ἕτερον χωρίον τοῦ Βρυεννίου (3, 119), δι' οὗ ψέγονται οἱ Κρηῖτες «ὡς ἀρρενομανίαις ἐγκείμενοι», ἔχοντες δῆλα δὴ ἐλάττωμα, ὅπερ καὶ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον καὶ καθ' ὅλους, δυστυχῶς, τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ πολλῶν μαρτυριῶν πιστοποιεῖται.

Εἰς τὰ μετ' ἐπιμελείας ὑπὸ τοῦ Τωμαδάκη σημειωθέντα σχετικῶς μὲ τὰ ἔθιμα τῶν Κρητῶν προσθετέα καὶ ὅσα λέγει ὁ Βρυέννιος διὰ τὸ στεφάνωμα, ψέγων τοὺς κληρικοὺς Κρηῖτας, οἵτινες τοὺς δευτερογαμοῦντας ἐστεφάνωνον ὅπως καὶ τοὺς πρωτογαμοῦντας, δέον, ὡς παρατηρεῖ, «τοὺς μὲν εἰς πρώτην γάμου κοινωνίαν ἐρχομένους καὶ μνηστεύεσθαι καὶ εὐλογεῖν καὶ στεφανοῦν, τοὺς δὲ γε εἰς δεύτερον μνηστεύεσθαι καὶ εὐλογεῖν μόνον, τοὺς μέντοι εἰς τρίτον μνηστεύεσθαι, καὶ τοῦτο κατὰ συγχώρησιν» (3, 108).

Αἱ ἐνδιαφέρουσαι πληροφορίες καλὸν θὰ ἦτο νὰ συνεπληροῦντο διὰ τῆς ἀναγραφῆς καὶ τοῦ ἐξῆς χωρίου τοῦ Βρυεννίου· «ταῖς ἀπαντήσεσι καὶ τοῖς χαιρετισμοῖς τῶν ἀνθρώπων οἰωνιζόμεθα» (3, 121), ὁπόθεν φαίνεται ὅτι καὶ τότε, ὅπως καὶ παλαιότερον καὶ σήμερον δέ, οἱ Κρηῖτες προσεῖχον εἰς τοὺς ἐνοδίους συμβόλους ἢ τὰ συναντήματα λεγόμενα τότε.

Καὶ ἐπειδὴ ἐπανελημμένως περὶ Βρυεννίου ὁ λόγος, δὲν θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ἢ ἔν τισι κώδιξιν ὀνομασία Βρυγέννης ὑποδηλοῖ τὸν εὐρεῖαν γενειάδα ἔχοντα. Τὸ ἐπίθετον εἶναι ὁ δημῶδης τύπος τοῦ Βρυέννιος - Βρυέννις - Βρυγέννις.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ἦτο, ὡς ἄλλως καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἔργου του

δηλοῖ, νὰ δώσῃ εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ Βρουεννίου καὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ 1400.

Τοῦτο δέον νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως.

Ὁ γράφων τὰς γραμμάς ταύτας θὰ ἐξέφραζεν ἐν τούτοις τὴν εὐχὴν, ἀφ' οὗ τόσον λεπτομερῶς διεξῆλθε τὸ θέμα του ὁ Τωμαδάκης καὶ ἀφ' οὗ δύσκολον εἶναι νὰ ἐπανέλθῃ τις καὶ ἀναφέρῃ τίνας ἄλλας πληροφορίας μᾶς δίδει ὁ Βρουέννιος διὰ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ ἐν μέρει τὸν δημόσιον βίον τῶν κατοίκων καὶ ἄλλων τμημάτων τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος, θὰ ἐξέφραζε, λέγω, τὴν εὐχὴν, ἵνα τὸ δόκιμον ἔργον του, ἐν παραρτήματος μέρει, συνεπλήρου ἀναγράφων καὶ τὰς πληροφορίας ταύτας, αἵτινες δὲν εἶναι ὀλίγαι. Οὕτω, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περὶ Κρησῶν λεγόμενά του, ἐπαινεῖ ὁ Βρουέννιος τὰς Βυζαντίδας διὰ τῶν ἐξῆς: «*Θαύμασον τῶν εὐγενίδων τὴν σωφροσύνην, τῶν θαλαμενομένων τὴν φυλακὴν, τὴν εὐλάβειαν τῶν μοναστριῶν*» (2, 275), ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Μαρτίου ὡς πρώτου τῶν δώδεκα μηνῶν (2, 274), ἀναφέρει εὐχὰς συγχρόνους του «*χίλια καλῶς σᾶς εὐρομεν*» (3, 179), «*καλῶς ἡμῖν ἤκατε*» (2, 412), μνημονεύει τῆς ὑπὸ τῶν ἰατρῶν χρήσεως τοῦ θηριακοῦ φαρμάκου (2, 240), ὡς καὶ τῆς παλαιόθεν γνωστῆς θεραπείας ἐλκῶν καὶ μωλώπων δι' ἀπομυζήσεως διὰ τοῦ στόματος τοῦ ἐν αὐτοῖς αἵματος (2, 179), περιγράφει τὰς τότε φυλακὰς ὡς «*ζοφώδη καὶ δυσώδη οἰκῆματα*» (2, 224, 3, 93), ὁμιλεῖ διὰ τοὺς ἀλλαχοῦ, καὶ ἰδίᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, «*τριωρόφους καὶ μετεώρους τῶν οἰκῶν*» (2, 275, 280), ἀναφέρει συγχρόνως ὄρκους «*διὰ τὸν Χριστόν, διὰ τὴν ψυχὴν σου*» (2, 253) προσθέτων ὅτι σύνηθες τῶν ὀρκιζομένων σχῆμα ἦτο νὰ θέτωσι τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου (2, 7), πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Τωμαδάκη σημειωθείσης δημώδους παροιμίας «*ὥσπερ τοῦ πεινῶντος ὁ νοῦς ἄρτον φαντάζεται καὶ τοῦ διψῶντος ὕδωρ, οὕτως καὶ τοῦ γαστριμάργου ποικιλίας ἐδεσμάτων*» (2, 339) ἀναφέρει καὶ ἄλλας τρεῖς α) «*κἄν γὰρ οὐρανῶ γῆν μίξωμεν, τὸ τοῦ λόγου*» (2, 9), β) «*χερσὶ καὶ ποσὶ τὸ τὸ κατ' ἐμὴν δύναμιν ὑποστηρίξω τὴν μητέρα*» (2, 279) καὶ γ) «*πανδοχεῖον οὗτος ὁ κόσμος καὶ κατάλυμα πάντων ἀνθρώπων ἐστὶ καὶ τὰ ἐν τούτῳ πάντα σήμερον ἡμῶν καὶ αὔριον ἄλλων καὶ οὐδέποτε τινος*» (2, 224, 3, 94), ἣτις ὑπενθυμίζει τὴν παρὰ Χρυσοστόμῳ (Migne, Patrologia Graeca 62, 556) «*λέγεται τις παροιμία σοφωτάτη . . . ἀγρέφῃσι, πόσων ἦς καὶ πόσων ἔσει;*» καὶ τὴν σημερινὴν «*σήμερον ἐμοῦ, αὔριον ἐτέρου καὶ οὐδέποτε τινος*», ἀναφέρει τὴν πίστιν εἰς τὰ «*ἐν τῷ ἀέρι τελώνια τὰ τὰς ψυχὰς ἐξετάζοντα*» (2, 368) ὡς καὶ τὴν πρόληψιν τῶν συγχρόνων του ὅτι ὁ κεραυνὸς εἶναι δράκων (2, 33) καὶ περιγράφει τὴν κακὴν κατάστασιν τῶν ὁδῶν, ὅπου ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ κύνας τραυματίας καὶ ψωραλέους (2, 163).

Περαιτέρω ὁ Βρουέννιος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐθρήνουν αἱ συγγενεῖς ἀποθανόντα βασιλέα (2, 74), δίδει τύπον μυρολογίου διὰ τῶν ἐξῆς: «ἀπόκριναί μου, παμφίλτατε, οὐκ ἔχω ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει· σὲ μόνον εἶχον δεσπότην καὶ κηδεμόνα... ἡ ζωὴ μου, τὸ φῶς μου, ἡ χαρὰ, ἡ ἐλπίς. Τίني με καταλείπεις; λοιπὸν πῆ φύγω;» (2, 76), μνεῖαν ποιεῖται ἐξάρχου τοῦ χοροῦ κάμνοντος ἑναρξιν στίχου τοῦ χορευτικοῦ ἄσματος, τὸν ὁποῖον ἐπανελάμβανον οἱ χορεύοντες, μίαν ἁρμονίαν οὕτως ἀποτελοῦντες (1, 41), ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἀναφέρει τὴν κιθάραν, ἐκ τῶν χορδῶν τῆς ὁποίας ἄλλη ἀποτελεῖ ἦχον βαρύν, ἄλλη ὀξύν καὶ ἄλλη μέσον (1, 39), πιστοποιεῖ ὅτι αἱ ὄραι, ὡς καὶ εἰς παλαιότερους Βυζαντινοὺς αἰῶνας, ἐμετροῦντο ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἡμέρας ἢ τῆς νυκτὸς (2, 194) καὶ τέλος ἀναφέρει καὶ τὸ ἄλλοθεν διὰ προηγουμένης ἐποχᾶς γνωστόν, ὅτι πολλαὶ ἐμύριζον τὰ στρώματά των (3, 86).

Ἐνδιαφέρουσα πρὸς τούτοις εἶναι καὶ αἱ περὶ ἐμποροπανηγύρεων πληροφορίαι, ἐν αἷς ὅμως φαίνεται ἐπαναλαμβάνων τὰ ὑπὸ πολὺ παλαιότερων συγγραφέων σχετικῶς λεγόμενα (2, 220, 416), αἱ περὶ ξενοδοχείων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πανδοχείων ἰδρυμένων εἰς τὰς διασταυρώσεις ὁδῶν (2, 275), αἱ περὶ θεατρικῶν παραστάσεων κατὰ τὰς πανηγύρεις (2, 274) ὡς καὶ αἱ περὶ συγκλήτου (2, 276, 3, 180).

Σημαντικὰ εἶναι καὶ τὰ λεγόμενα διὰ τὰ ἀδελφᾶτα, τὰ κτήματα δῆλα δὴ ἢ χρήματα τὰ ἀφιέμενα ὑπὸ Χριστιανῶν διὰ ψυχικὴν των σωτηρίαν εἰς ἀδελφοὺς μιᾶς μονῆς, ὧν τινες οὐχὶ σπανίως ἐνέμοντο πέντε καὶ ἕξ καὶ ἑπτὰ ἀδελφᾶτα ἐπὶ ἔτη, μάλιστα ἐκτὸς τῆς μονῆς ζῶντες. Τέλος ἀξιόλογα εἶναι ὅσα λέγει περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ σφζομένων ἁγίων λειψάνων, ἥτοι τῆς ἐσθῆτος καὶ τῆς ζώνης τῆς Παναγίας, τοῦ χιτῶνος καὶ τῶν ἱματίων τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ρεύσαντος αἵματος ὡς καὶ τῆς λόγχης, τοῦ καλάμου, τοῦ σπόγγου καὶ τοῦ ἀκανθίνου στεφάνου, τῶν κατὰ τὸ Πάθος χρησιμοποιοηθέντων (2, 87, 275).

Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Τωμαδάκη. Ἐν τῷ δοκίμῳ τούτῳ ἔργῳ ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον τὰ ἐκδεδομένα κείμενα τοῦ Βρουεννίου ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ ἐπαρκῶς ἐσχολίασεν, ἀλλὰ καὶ ἐπιμελῶς ἀνέγραψε καὶ τὴν χειρόγραφον αὐτοῦ παράδοσιν, ἐξαντλήσας ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς τὸ θέμα. Καλῶς δὲ ποιῶν συνεξήτασε μετὰ τοῦ Βρουεννίου τὴν δρᾶσιν καὶ ἄλλων συγχρόνων Κρητῶν κληρικῶν, διαφωτίζων οὕτω πληρέστερον τὴν ἐποχὴν, ἐν ἣ οὗτος ἔδρασεν.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Τωμαδάκης ἐξέλεξε τὸν κατάλληλον ἄνδρα, ἵνα χαρακτηρίσῃ μίαν ἱστορικὴν περίοδον τῆς μεγαλονήσου καὶ καλῶς ἐπραγματεύθῃ τὰ κατ' αὐτόν.

Εύχομαι, ἵνα συνεχίσῃ τὸ ἔργον του μὲ κύρια πρόσωπα καὶ ἄλλους ἐν Κρήτῃ δράσαντας ἄνδρας κατὰ τὴν αὐτὴν ἢ μικρὸν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὡς λ.χ. τὸν Μιχαὴλ Ἀποστόλην, πλουτίζων οὕτω τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς μεγαλονήσου, εἰς διαλεύκανσιν τῆς ἱστορίας τῆς ὁποίας σημαντικῶς μέχρι σήμερον συνέβαλε.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Mylonas G., *Athens and Minoan Crete (Athenian Studies presented to William Scott Ferguson). Harvard Studies in Classical philology, supplem. vol. 1, Cambridge 1940, 11.*

Ἡ σχέσις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά προβλήματα τῆς ἱστορίας τοῦ ἄττικου πολιτισμοῦ. Ἡ διαπίστωσις τῆς ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐπιδράσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆ Μινωϊκῆς Κρήτης δὲν θὰ ἀπεδείκνυε μόνο πὼς ἡ πίστις πὺ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι στὴν αὐτοχθονία τους εἶναι ἐσφαλμένη, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐκλόνιζε ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα πὺ εἶχαν σχηματίσει οἱ νεώτεροι κοινωνιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἀπὸ προϋπάρχουσες καταστάσεις ἀνέλιξι τῶν μορφῶν πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν.

Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἀσχολεῖται στὴ μονογραφία του *Athens and Minoan Crete* ὁ καθηγητῆς Μύλωνας, πολὺ σωστὰ δὲ παρατηρεῖ ὅτι ἡ λύσις τοῦ προβλήματος μόνο ἀπὸ τὴ συνεξέτασι ὅλων τῶν σχετικῶν στοιχείων μπορεῖ νὰ δοθεῖ. Κάθε ἄλλη λύσις, πὺ θὰ στηριζότανε σὲ ἐπὶ μέρος μόνο στοιχεῖα, εἶναι στὴν ἴδια τῆς τῆ βάσι ἐσφαλμένη. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ μεθοδολογικὴ αὐτὴ βάσι ὁ Μ. ἐπανεξετάζει ὅλα τὰ σχετικὰ στοιχεῖα πὺ ἔχουν παρουσιασθεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογία, τὴ γλωσσολογία, τὴ φιλολογία, τὴ λαογραφία καὶ τὴ θρησκευολογία.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἀποψι τοῦ θέματος δὲν ἀποδεικνύεται σχέσις μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Μινωϊκῆς Κρήτης, γιὰ τὴ νεολιθικὰ καὶ τὰ «Ἑλλαδικὰ» εὐρήματα στὴν Ἀττικὴ (πρωτοελλαδικὰ, μεσοελλαδικὰ καὶ ὑστεροελλαδικὰ I, II, III) εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψη ὅμοια μὲ τὰ εὐρήματα ὅλων τῶν ἀντιστοίχων ἐποχῶν στὴν ὑπόλοιπη Στερεὰ καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν προέλθει ἀπὸ κατάκτησι τῶν Μινωϊτῶν ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς, προκειμένου μάλιστα γιὰ ἐποχὲς ὅπου ἡ Κρήτη δὲν ἦταν ἀκόμη (νεολιθικὴ περίοδος) ἢ δὲν ἦταν πιά (ὑστεροελλαδικὴ II καὶ III) σὲ θέσι νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ἄλλες περιοχάς. Δυσκολίες παρουσιάζει ἓνα δαχτυλίδι πὺ βρέθηκε σὲ ὑστεροελλαδικὸ τά-